

Дочка Ліліт

Анатоль Франс

З французької переклала Анастасія Грінченко

Іванові Псішарі

Я виїхав з Парижу звечора і всю довгу німу ніч зимню мені довелося пробути в куточку в вагоні. Шість нудних годин довелося мені дождити на станції Х., і тільки по обіді я знайшов селянського воза, що повинен був одвезти мене до Артизу. З обох боків над дорогою знімалися невисокі шпилі, і рівнина, що я колись бачив, як вона всміхалася гарячому сонцеві, тепер була накрита білою сніговою габою, на якій де-не-де чорніла покручена виноградна лоза. Мій візник злегка підганяв свою шкапу, і ми їхали, обхоплені безмежною тишею, яку тільки інколи пронизували птахи своїми жалібними криками. Безмірний сум обгортав мене, і я шепотів у душі молитву: "Боже мій, милосердний Боже, рятуй мене від розпачу й не дай мені зробити після стількох гріхів ще останній непростений гріх?" І я побачив, як червоне матове сонце скотилося до обрія наче кривава жертва і, згадавши священну жертву на Голгофі, я почув, як у мене в душі з'явилася надія. Сніг іще деякий час скрипів під колесами. Нарешті візник показав мені батогом Артизьку дзвіницю, що знімалася як тінь у червоній млі.

- Ага, - сказав він мені, - ви встанете коло панотцевого будинку. Ви знаєте тутешнього панотця?

- Я знаю його змалку. Це мій учитель.

- Чи він дуже вчений?

- Отець Сафрак, братіку, такий саме вчений, як і святого життя.

- Еге, кажуть... Але кажуть і щось інше.

- Що ж кажуть?

- Нехай говорять, що хочуть, а мені яке діло...

- Але що ж таке?

- Та єсть такі люде, що вірять, ніби батюшка чарівник та що він насилає чари.

- Ото дурниця!

- Я, пане, не кажу нічого. Але, коли о. Сафрак не чарівник і не вміє ворожити, - нащо ж він тоді книжки читає?

Віз зупинився перед будинком священика.

Я заплатив цьому дурному хлопцеві й пішов за наймичкою, а вона привела мене в їдальню, де вже було поготовано вечеряти. О. Сафрак дуже відмінився за ті три роки, що я його не бачив. Його велика постать зігнулася. Він надзвичайно схуд; двоє проникливих очей блищало на худому обличчі. Ніс наче побільшав і звис над стиснутими губами. Я кинувся йому в обійми і скрикнув, ридаючи:

- Батьку мій, тату мій! Я прийшов до вас, бо согрівив. Батьку мій, мій старий

учителю, о ви, чії глибокі таємничі знання лякали мій розум, і чие батьківське серце заспокоювало мою душу, – ваш син над безоднею! О мій єдиний друже, обрятуйте мене, просвітїть мене, о мій єдиний світе!

Він обняв мене й усміхнувся з тією особливою добрїстю, яку виявляв до мене ще за моєї ранньої молодости, і одступив на один ступїнь, наче на те, щоб краще на мене роздивитися.

– Господь з нами, – сказав він, вітаючи мене так, як вітали в їхньому краї, бо о. Сафрак народився на березі Гаронни, в краю тих славетних вин, що здавалися мені емблемою його великодушної та запашної душі.

Після блискучого професорування на кафедрі філософії в Бордо, Пуатьє та в Парижу, він випросив собі, як ласку, цю вбогу парохвію в тому краї, де народився й де хотїв умерти. Вже шість років, як він став священиком в Артизі, сіючи з того часу в цьому глухому селі покїрливу побожність та найвищу науку.

– Господь з нами, моя дитино! – сказав він ще раз. – Ваш лист, у якому ви перестерїгали, що приїдете, дуже зворушив мене. Так ви справді не забули свого старого вчителя?

Я хотїв кинутися йому до ніг, все ще лепечучи: "Рятуйте мене! Рятуйте!", але він спинив мене ласкавим, та в той же час і зважливим рухом.

– Арі, – сказав він мені, – завтра ви розкажете мені все, що маєте розказати. А тепер насамперед нагрїйтеся. Потім ми повечеряємо, бо ви напевне і змерзли, й голодні.

Наймичка поставила на стіл миску з юшкою, з якої знімалася вгору пахуща пара. Це була стара жінка; на волосся вона накинула чорну хустку, а на її поморщеному обличчі дивно єдналися колишня краса з бридкою старїстю. Я був дуже стурбований, але спокій святої оселі, виноградна лоза, що весело трїщала в грубі, біла скатертина, вино в склянках, гарячі страви – потроху сповняли спокоєм мою душу. Вечеряючи, я за малим не забув, що прийшов до цієї оселі, щоб проміняти мої гіркі муки на благодатну росу каяття. О. Сафрак нагадав давні часи, коли нас єднав коледж, де він читав виклади філософії.

– Арі, – сказав він мені, – ви були моїм найкращим учнем. Ваш бистрий розум завжди забїгав поперед учительовї думки. За це я вас одразу полюбив. Я люблю у християнина смїливість. Віра не повинна бути боязкою, бо безвір'я без краю зважливе. Церква тепер має тільки ягнят, а їй треба левів. Хто верне нам отців церкви та вчених, що обхоплювали своїм поглядом усі науки? Правда така саме, як сонце. Треба мати орлине око, щоб на неї дивитися.

– О, отче Сафраку! Ви всі питання розглядали цим смїливим поглядом, який ніщо не могло засліпити. Я пам'ятаю, як ваші погляди лякали навіть тих ваших друзів, що схилялися перед святїстю вашого життя. Ви не боялися нічого нового. Так, наприклад, ви думали, що єсть багато світів, на яких живуть живі істоти.

Очі в його заблищали.

– Що скажуть покїрні духом, коли прочитають мою книжку? Під цим чудовим

небом, Арі, в цьому краї, що Бог сотворив з особливою любов'ю, я думав та працював. Ви знаєте, що я тямлю мови: єврейську, арабську та перську, ще й кілька наріччів Індії. Ви знаєте також, що я перевіз сюди багату бібліотеку з стародавніх рукописів. Я глибоко закопався у вивчення мов та легенд старого Сходу. Бог допоможе, щоб ця велика праця не була марною. Я тільки оце скінчив свою книгу "Про початок світу", що реставрує та підтримує Святе письмо, про яке нечестива наука вже була певна, що його зруйнує. Арі, Бог милосердний призволив помирити віру з наукою. Щоб досягти цього, я положив в основу таку думку. Біблія, натхненна святим духом, говорить нам тільки правду, але вона не говорить усієї правди. Та й як вона могла б охопити всю правду, коли в неї єдина мета: познайомити нас із тим, що неминуче треба знати для вічного спасіння душі. За цією великою метою ніщо для неї не існує. Її план такий саме простий, як і величний. Вона оповідає історію занепаду людського та покути. Це божественна історія людини. Виложена вона повно, але й обмежено. Вона не торкається нічого такого, що могло б спокусити порожню цікавість. Не треба, щоб нечестива наука мала змогу тріумфувати з приводу мовчання божого. Час сказати: "Ні, Біблія не одурила нас, бо вона тільки не все сказала". Ось та правда, яку я виголошую. За поміччю геології, доісторичної археології, східних космогоній, пам'ятників сумерійських, легенд халдейських та вавилонських, а також старих легенд, що збереглися в Талмуді, я констатував існування переадамитів, про яких натхненний автор Буття не говорить нічого з тієї простої причини, що їхнє існування не торкається спасіння душі Адамових дітей. Навіть більше: пильні дослідження над першими розділами Буття довели мені, що було два сотворіння світу, одно за одним, розділених цілими віками, з яких останнє це тільки акт сотворіння землі Адамові та його потомкам...

Він спинився на хвилинку і говорив далі низьким голосом з побожною повагою.

– Я, Марціал Сафрак, недостойний пастир, доктор теології, що як дитина підлягаю авторитетові нашої святої матері-церкви, – я глибоко переконаний і запевняю з дозволу найсвятішого папи та його собору, що Адам, сотворений в Божий образ і подобу, мав двох жінок і з їх Єва – друга.

Ці дивні речі потроху заставляли мене забувати про себе і збуджували в мене цікавість. Я був трохи розчарований, коли отець Сафрак, спершися на стіл, сказав:

– Одначе, досить про це. Може, ви колись прочитаєте мою книжку, і вона вам це вяснить. Я повинен був, з обов'язку слухатися, послати цю працю Найсвятішому і просити в його благословення. Мій рукопис тепер у єпископстві, і я щохвилини дожидаю відповіді, – і вона, думаю, буде прихильна. Дитино моя, покуштуйте цих грибів з нашого лісу та вина, що виростає з нашої землі, і скажіть, хіба цей край не друга обітована земля й хіба перша не була тільки прообразом її та вістуном?

З цього часу розмова стала більше інтимною і торкалася наших спільних згадок.

– Еге, дитино моя, ви були моїм улюбленим учнем, – сказав мені отець Сафрак. – Господь дозволяє давати перевагу, коли це справедливо. Я відразу побачив у вас те, що робило вас гарною людиною та християнином. Це не значить, що ви не мали великих вад. Ви були непостійні, хитливі, дуже легко помилялися. Пристрасті, поки що

непомітні, зростали у вас у душі. Я любив вас за повсякчасні ваші турботи, як любив другого свого учня за цілком протилежні риси. Я поважав Поля Ерві за тверду непохитність його розуму та серця.

Почувши це ім'я, я почервонів, зблід, ледве здержався, щоб не крикнути, і як хотів відповісти – я не міг говорити. О. Сафрак, здається, не помітив нічого.

– Коли не помиляюся, це був ваш найкращий приятель, – додав він. – Ви й потім так саме товаришували з ним, – правда? Я знаю, що він вибрав дипломатичну кар'єру і що йому пророковано блискучу будучину. Я бажав би, щоб його згодом покликали до папського престолу. Ви маєте в йому вірного та щирого друга.

– Батьку мій, – через силу відповів я. – Завтра я розкажу вам про Поля Ерві і ще про одну людину.

Отець Сафрак стиснув мені руку. Ми розійшлися, і я пішов у ту світлицю, що була про мене приготована. Як я заснув на ліжку, що пахло лавандою, мені приснилося, що я ще дитина і, стоячи навколішках у каплиці в коледжі, люблю білих ясних жінок, що стоять на криласі; коли це відразу голос із хмари заговорив наді мною: "Арі, ти думаєш, що любиш їх у Бозі, але справді ти Бога любиш у їх".

Прокинувшись вранці, я побачив біля свого ліжка отця Сафрака.

– Арі, – сказав він мені, – ходіть слухати службу божу, що я правитиму на честь вашого приїзду. Після причастя я можу вислухати те, що ви хотіли мені сказати.

Невеличку церкву в Артизі збудовано було в романському стилі, бо в XII-му в. він ще панував у Аквитанії. Її реставровано двадцять тому років і прибудовано до неї дзвіницю, якої не було в попередньому плані. Але вона була вбога і через те залилася такою саме простенькою, як і попереду була. Я силкувався по змозі прислухатися до тих молитов, що промовляв священник, а після служби ми вкупі вернулися додому. Поснідавши хлібом та молоком, ми перейшли в світлицю о. Сафрака.

Присунувши стілець до каміну, над яким висіло розп'яття, він попросив мене сідати і, сівши поруч мене, показав мені, щоб я починав. На дворі йшов сніг. Я почав так:

– Десять тому років минуло, мій батьку, як я, вийшовши з-під вашого впливу, вступив у життя. Віра моя залилася в мене, але чистота, на жаль, ні. Але я не буду втомляти вас оповіданнями про моє життя, – ви знаєте його, – ви мій духовний пастир, єдиний суддя моєму сумлінню. А до того ж я хочу швидше перейти до тієї події, що відмінила все моє життя. Торік моя сім'я постановила мене одружити, і я охоче на це згодився. Дівчина, що повинна була моєю жінкою стати, мала всі ті гарні риси, які звичайно батьки вишукують. До того ж вона була гарна з себе й подобалася мені, через те, замість женитися з обрахунку, я дружився з любови. Вона згодилася й ми заручились. Здавалося, що спокій та щастя в моєму житті були забезпечені, коли я одібрав листа від Поля Ерві, де він сповіщав про те, що вернувся з Костянтинополю і приїздить до Парижу, та й висловлював бажання побачитися зо мною. Я побіг до його й оповів йому про своє одруження. Він щиро поздоровив мене.

– Радію з твого щастя, мій давній друже, – сказав він мені.

Я просив його бути моїм боярином, і він охоче на це згодився. Весілля моє

призначено було на 15 травня, а він мусів вернутися на свою посаду тільки з початку червня.

- От і чудово, - сказав я. - А ти?..

- О, я!.. - почав він говорити, всміхаючись радісно і в той же час сумно. - Як усе одмінилося!.. Я - божевільний... Одна жінка... Арі, я страшенно щасливий, але разом і дуже нещасливий! Як назвати щастя, куплене злочинством? Я одурив свого щирого приятеля, я розбив йому життя... Я привіз звідти, з Костянтинополю...

О. Сафрак перепинив мене:

- Сину мій, проминіть учинки інших людей і не називайте іменнів.

Я обіцявся їй казав далі.

- Поль ледве встиг сказати останні слова, як у хату ввійшла жінка. Це була, звісно, вона; довгий блакитний пеньюар показував, що вона дома. Я схарактеризую двома словами те дивне вражіння, що вона на мене зробила. Мені стало моторошно. Вона була не справжня. Я знаю, яке це слово невиразне і як погано висловлює воно мою думку. Але, може, дальше оповідання дасть нам змогу його зрозуміти. Справді, в виразі її золотих очей, що кидали іноді цілими снопами іскор, у таємничій лінії її уст, у кольорі її ніжної шкіри - смаглявої, але в той же час і прозорої, в гармонійній грі ліній її тіла, в її легенькій ході, в її голих руках, за яким, здавалося, сховані невидимі крила, нарешті - у всій її палкій та мінливій істоті я почував щось чуже людській природі, щось таке, чого немає у звичайної жінки, такої, якою її сотворив жорстоко милосердний Господь, щоб вона була нашою подругою на цій землі вигнання. З тієї хвилини, як я її побачив, одно почуття сповнило всю мою душу: це була огида до всього, що не було цією жінкою.

Побачивши її, Поль злегка насупився, але зараз же запанував над собою й примусив себе всміхнутися..

- Леїло, це мій найближчий друг.

Леїла відповіла:

- Я знаю добродія Арі.

Ці слова здивували мене, бо нам ніколи не доводилося бачитися, але ще більше дивним здався голос, яким їх було сказано. Якби кришталь міг думати, він би так заговорив.

- У мого друга Арі через шість тижнів весілля, - сказав Поль.

Почувши це, Леїла глянула на мене, й я виразно побачив, як її золоті очі сказали: ні.

Я пішов дуже стурбований, а мій приятель не просив мене залишатися. Увесь день я блукав без мети вулицями, з порожнім та посиротілим серцем. Надвечір я випадково опинився на бульварі перед крамницею з квітками і, згадавши свою молоду, зайшов купити їй гілку білого бузку. Я тільки що взяв її, коли це маленька рука вирвала її в мене, й я побачив Леїлу, що, сміючись, виходила. На їй була коротка сіра сукня, сірий жакет і невеличкий кругленький бриль. Я повинен признатися, що це убрання, яке одягають парижанки на вулицю, дивно не гармоніювало з її казковою красою й

нагадувало маскарад. Одначе, побачивши її саме в цій одежі, я почув, що люблю її безмірно. Я хотів її догнати, але вона зникла між людьми та екіпажами.

З цього часу все моє попереднє життя порвалося. Я був кілька разів у Поля, але не бачив Леїли. Він приймав мене ласкаво, але про неї не згадував. Нам ні про що було говорити один одному, і я смутний вертався від його. Нарешті одного разу лакей мені сказав: "Пана нема дома. – І додав: – Ви, може, хочете бачити пані?" Я сказав: добре. О мій батьку! Це слово, це маленьке слово! Ніякі криваві сльози не зможуть його спокутувати!.. Я увійшов. Вона лежала в вітальні на канапі в жовтій, як золото, сукні, сховавши під неї ноги. Я побачив її... Але ні, я вже нічого не бачив. У горлі в мене відразу пересохло так, що я не міг говорити. Запах мирри та пахощі, що йшли від неї, запалили в мене гарячі бажання, так наче я вдихнув одразу всі пахощі містичного Сходу своїми тремтячими ніздрями. Ні, це таки не була справжня жінка, бо нічого людського в неї не видно було; на її обличчі не малювалося ніяке почуття, ні добре, ні зле, а тільки пожадливість плотська, але в той же час і божественна. Вона, мабуть, помітила який я збентежений, бо спитала голосом, що дзвенів чистіше, ніж лісовий струмок:

– Що вам?

Я упав їй до ніг і скрикнув, плачучи:

– Я божевільно люблю вас!

Тоді вона розкрила обійми і, обгортаючи мене поглядом своїх ясних очей, що вабили до себе, спитала:

– Чого ж ви мені раніш про це не сказали, мій друже?

О чудова хвилина! Я обнімав Леїлу, що відкинулася до мене в обійми. І мені здавалося, що ми вкупі летимо на небо, що ми його все сповняємо собою. Я відчував, що стаю рівний Богові і що в моїх грудях схована вся світова краса, вся гармонія природи, зорі, квітки, співучі ліси, ріки та глибокі моря. Ціла вічність увійшла в наш поцілунок...

Почувши останні слова, о. Сафрак, що вже кілька хвилин слухав, видимо, нетерпляче, встав і, стоячи проти каміну та піднявши до колін рясу, щоб нагріти ноги, сказав мені суворо, мало не погордливо:

– Ви гидкий блюзнір і, замість щоб ненавидіти свій гріх, сповідаєтеся тільки через те, що вам любо похвалитися. Я більше не хочу вас слухати.

Як я почув це, сльози линули мені з очей, і я почав його перепрошувати. Побачивши, що моя покірливість щира, він згодився, щоб я говорив далі, але з умовою, щоб я ставився неприхильно до того, що зо мною трапилось.

Я знов почав говорити, постановивши скоротити якомога своє оповідання.

– Батьку мій, сумління мучило мене, як я вертався од Леїли. Але другого дня вона сама прийшла до мене, й почалося життя, повне розкошів та муки. Я ревнував її до Поля, якого я одурив, і мучився безмірно. Я думаю, що не може бути нічого гіршого за ревність, яка сповняє душу найгидкішими картинами. Леїла навіть не силкувалася збрехати, щоб мене заспокоїти. Взагалі, вона поводитися якось незрозуміло. Я пам'ятаю добре, з ким говорю, і через те не ображу шановного пастиря. Я скажу

тільки, що Леїлі наче цілком чуже було те кохання, яке вона заставляла мене переживати. Але вона влила в мою істоту всю отруту пожадливості. Я не міг жити без неї, я тремтів увесь, тільки думаючи про те, що міг би її втратити. У Леїли цілком не було того, що ми називаємо почуттям моральності. Але це не значить, що вона зла була або жорстока. Навпаки, вона була добра та жаліслива. Не можна було сказати, що вона не розумна, але вона мала розум інший, ніж маємо ми. Говорила мало й ніколи не відповідала на питання про її минуле. Вона не знала нічого з того, що ми знаємо. І навпаки, знала багато речей, які нам невідомі. Вона виросла на Сході і знала всякі індуські та перські легенди, та й оповідала їх одноманітним голосом, повним безмірної грації. Слухаючи її оповідань про зорю світів, можна було подумати, що вона вже жила тоді, коли вони ще були молодими. Я сказав їй раз про це. Вона відповіла, всміхаючись:

- Це правда, я стара.

О. Сафрак, що все ще стояв перед каміном, нахилився до мене з виразом найпильнішої уваги.

- Кажіть далі, - сказав він.

- Кілька разів, батьку, я питав у Леїли, якої вона релігії. Вона відповідала, що ніякої і що віри їй зовсім не треба, що її мати та сестри божі дочки, хоча не з'єднані з Богом ніяким культом. У неї на шиї був медальйон з червоною землею, про яку вона казала, що носить її побожно, з любови до матері.

Ледве я вимовив ці слова, як о. Сафрак блідий, увесь тремтячи, здавив мені руку й закричав над вухом:

- Вона правду сказала! Я знаю, знаю тепер, хто вона така. Арі, ваш інстинкт не одурих вас. Це не була жінка. Кажіть, кажіть, будьте ласкаві!

Батьку мій, я вже замалим не скінчив. З любови до Леїли я зламав таїнство заручин, я одурих мого друга найближчого. Я образив Бога. Поль, довідавшись, що Леїла йому зрадила, трохи не збожеволів з одчаю. Він погрожував, що вб'є її, але вона відповіла йому ласкаво:

- Спробуйте, друже мій, я б хотіла вмерти, але не можу.

Шість місяців вона була моєю; потім одного ранку вона сказала, що вертається до Персії і що я її більш не побачу. Я плакав, я ридав, я кричав: "Ви мене ніколи не кохали!" А вона ласкаво відповіла:

- Правда, мій друже... Але всі ті жінки, що любили вас не більше за мене, не дали вам того, що я вам дала. Ви повинні бути мені вдячні. Прощайте!

Два дні я то кам'янів з горя, то божеволів. Потім, згадавши про спасіння душі, я кинувся до вас, мій отче. Очистіть, підтримайте, зміцніть моє серце! Я ще й досі люблю її!..

Я замовк. Отець Сафрак замислився, спершись головою на руки. Він перший заговорив:

- Ваше оповідання, моя дитино, показує, що моє велике знайдення правдиве. Ось що може захитати самовпевненість наших скептиків. Слухайте! Ми живемо тепер

серед чудес, наче перші люде. Слухайте, слухайте! Я вже вам сказав, що Адам мав першу жінку, про яку в Біблії не говориться нічого, але з якою знайомить нас Талмуд. Вона звалася Ліліт. Її сотворено не з ребра Адамового, а з червоної землі, з тієї, що й його самого сотворено. Вона не була тілом від його тіла. Вона покинула його з власної охоти. Він іще був невинний, коли вона, покинувши його, пішла в той край, у якому через безліч віків оселилися перси, а тоді жили передадамити, прекрасніші та розумніші за людей. Вона не брала участі в грісі наших праотців і не осквернила себе первородним гріхом. І через те її не проклято так, як Єву з потомками. Вона не знає ні горя, ні смерті; у неї нема душі, якій треба спасіння, і вона не здатна до добра так саме, як і до зла. Все, що вона робить – ні гарне, ні погане. Її дочки, яких вона мала в таємничому одруженні, такі самі безсмертні, як і вона, й такі самі вільні в своїх думках та вчинках, бо їм нічого втрачати й нема чого вислужуватись перед Богом. І ось, сину мій, певні ознаки показують, що ця істота, яка вас спокусила, ця Леїла – це дочка Ліліт. Моліться, я завтра вас висповідую.

На хвилину він замовк, замислившись, потім, витягнувши з кишені папір, сказав:

– Цієї ночі, як ми попрощалися, мені принесено прикрого листа, який запізнівся через снігові замети. Перший вікарій сповіщає мене, що моя книжка засмутила найсвятішого папу та зопсувала йому радість страшного тижня. На його погляд, у моєму творі повно зважливих занадто та нерозсудливих думок. Найсвятіший папа не може благословити такого шкідливого твору. Ось що мені пишуть. Але я розповім найсвятішому папі випадок з вами. Він доведе йому, що Ліліт існує, і що я не вигадую.

Я попросив, щоб отець Сафрак вислухав мене ще хвилину.

– Батьку мій, Леїла, покидаючи мене, залишила в мене кипарисовий лист, на якому кінцем стилу видряпано незрозумілі мені знаки. Ось цей амулет...

Отець Сафрак узяв тоненький листок, який я йому дав, і уважно до його придивився.

– Це написано перською мовою золотого віку, – сказав він, – і в перекладі значить:

Молитва Леїли, дочки Ліліт.

Господи, обіцяй мені смерть, щоб я могла зазнати життя.

Господи! Дай мені докори сумління, щоб я знайшла радість. Господи!

Зроби мене такою, як Євині діти!